

K İ T A B İ Y A T

Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39* (yayınlayan Ord. Prof. Cavid Baysun), Türk Tarih kurumu, Ankara 1964, XVI +240+33.

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yeni Çağlar Tarihi kürsüsünde Ord. Prof. M. Cavid Baysun tarafından hazırlanan, Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* adlı eserinin üçüncü cildi çok güzel bir baskı ile Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Eser, içindekiler, 19 tezkireyi hâvi bulunan metin ve indeks olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir. 12 sahifelik fihrist tezkirelerde mevcud hemen bütün malûmatı gösterecek şekilde ve dikkat ile tertip edilmiş bulunuyor. Hicrî 1280-1283 senelerine âit vakayii ihtiva eden 240 sahifelik metin ise, 21. tezkire dahil, 39. tezkirenin sonuna kadar, sıra numarasile devam ediyor. Metnin ilk kısmını teşkil eden 21. tezkirede, Cevdet Paşa'nın daha ziyade Bosna, Hersek havalisini ilgilendiren sosyal hâdiselere yer verdiğini görüyoruz. 22. tezkire hasseten Cevdet Paşa'nın Bosna'da yaptığı askerî teşkilâta âit bulunmaktadır. 23. Tezkirede İZvornik, Taşlıca, Kolaşin-i bâlâ, Yenipazar ve havalisinde vuku'a gelen isyan hareketleri, askerlik meseleleri, köprü inşaatı gibi çeşidli olaylar yer almaktadır. 24 ve 25. tezkireler, tamamen Bosna ve boşnaklar ile alakalı olup, boşnakların teşkil ettikleri alaylar, bunların eğitim ve öğretimi, Bosna'nın sancak ve kaza teşkilâtı, ihraaat ve idhalâtı bu iki tezkirenin muhtevası meyanındadır. 26. tezkire, Cevdet Paşa'nın Gradişka'dan Banyaluka'ya ora-

dan Sava nehri yolu ile Zemûn'a gidişine ve Tuna nehri üzerindeki yolculuğuna, Köstence'ye, oradan da İstanbul'a gelişine; Fuad Paşa'yı ziyaretine, kendisinin şeyhülislamlik meselelerine ve nihayet Anadolu'da islahat yapmak üzere bir Fırka-i askerîye kurulmasının kararlaştırılmasına, bu hey'ete, fevkalâde memûriyet-i mahsusa ile iştirâki hususlarına dâirdir.

Bundan sonraki tezkirelerde, Cevdet Paşa'nın Anadolu'daki memuriyetleri ile alakalı bilgiler bulmaktayız. Meselâ, 27. tezkire Gâvurdağı ve Kürtdağı'ndaki karışıklığın artmasından, Kozanoğullarının ahvalinden, bu civardaki diğer aşiretler ile bunların isyanlarından, âsilerin tenkili için sarfedilen çabalardan, evvela burada icrâata başlaması gereken Fırka-i islahiye için hazırlanan kuvvetin mikdar ve teşkilâtından bahseder. 28. tezkire dahi aynı konu ile alakalı olup, Fırka-i islahiye'nin İstanbul'dan hareket ederek, hicrî 2 Muharrem 1282 tarihinde İskenderun'a çıkması; Derviş Paşa ve Cevdet Efendi'nin, Kozan'daki faaliyetleri; Girid'den bir tabur asker getirilmesi; bir kısım mahalli beylerin itaati ve diğer bir kısmının tenkili; İslahiye ve Oşmaniye kasabalarının kuruluşu, Kozanoğulları'nın âsi durumdaki beyleri ve bunları itaat altına almak için yapılan çalışmalar; Kozan'da idarî teşkilât; kolera salgını; Derviş Paşa ile Cevdet Efendi'nin Payas'dan İstanbul'a dönüşleri gibi, bu bölgeyi ilgilendiren daha bir çok olayları anlatır. 29. tezkire, Cevdet Efendi'nin nakli-i memuriyetine ve Kurd İsmail Paşa'nın Kozan'daki askerlik işleri

ile alâkalı telgrafına, Ayas Yumurtalık ve Karataş ahvaline dâirdir. 30. tezkirenin ise, hemen hemen Fırka-ı İslahiye masraflarına âit bulunduğunu görüyoruz. Ancak bunun son kısmında, Cevdet Efendi'ye vezaret tevcihi ile Paşa olduğu ve kendisine Haleb vilâyetinin Adana, Kozan ve Maraş ile birleştirilerek tevcih edildiği hikâye ediliyor. 31. tezkire, Cevdet Paşa'nın nezaretine verilen Fırka-ı İslahiye'ye âit işlerden; 32. tezkire, garbî Kozan'da çıkan isyan ile bunun bastırılmasından, Kars-Zülkadriye'nin ihyasından, sadaretdaki değişikliklerden ve Kozan bölgesindeki islahat hareketleriyle Cevdet Paşa'nın bu hususta mâliye nâzırı Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa'ya yazdığı tahrirattan; 33. tezkire tamamen Zeytuna âit olaylardan; 34. tezkire, Gâvurdağı'nda ve Feke'de Kurd İsmail Paşa'nın icraatı ile Şeyh Cûd'an'ın isyan ve bilâhire dahaleti gibi daha bir kısım vakalardan; 35 ve 36 tezkireler, Haleb vilâyetindeki mülki ve askerî teşkilât ile Tarsus, Kilis, Ayıntab ve Haleb'de bulunan bâzı âlimler ve şâirlerden bahsetmektedir. 37. tezkire de Dîvân-ı ahkâm-ı adliye reisliğine tâyin olunan Cevdet Paşa'nın, Haleb'den ayrıldığı sırada yapılan törenleri, bu münasebetle Cevdet Paşa'nın söylediği nutku muhtevî olup aynı tezkirede Naşid Paşa'nın Haleb, Kurd, İsmail Paşa'nın da Diyarbakır vâilıklarına atanmalarına dâir bilgi vardır. 38. tezkire, tamamen ermenilere tahsis edilmiş olup, Cevdet Paşa burada, ermenilerin Türkiye'deki kilise teşkilâtı ile rusların bir kısım ermenileri kendi taraflarına celp için gösterdikleri semeresiz faaliyetleri, tafsilâtı şekilde anlatmıştır. Nihayet III. cildin son tezkiresini teşkil eden 39 da, Cevdet Paşa'nın Mecelle-i ahkâm-ı adliye namıyla bir kitap telif etmek üzere toplanan heyete riyaset ettiği, Ahkâm-ı adliye reisliğinin nezarete

çevrildiği, Cevdet Paşa'nın iki sene hizmet gürdüğü bu vazifeden Maraş vâilliğine atandığı ve Maraş'a gidişi, Haleb vilâyetinin, Adana, Payas ve Kozan ayrılmak suretiyle küçültüldüğü, Osmanîye kasabasının kuruluşu, en nihayet o zaman hududu mübhem bulunan Maraş vilâyetinde 18 gün kalan Cevdet Paşa'nın İstanbul'a dönmesi hususları nakledilmektedir.

Eserin üçüncü kısmını teşkil eden indeks, 33 sahife tutarında olup, metin içindeki şahıs, aşiret, yer ve mahâl adlarıyla bâzı ıstılahları ihtiva etmektedir. Nâşir, bu kısımda, sâdece has isimlerin geçtiği sahifelerin numaralarını vermekle yetinmemiş, has isimler hakkında mufasal malûmat verdiği gibi, bunların bilhassa okunmuş şekilleri üzerinde çok durmuştur. Bu gibi meseleler ile uğraşmaların takdir edeceği vechile, bizim memleketimiz için köy, mezraa, aşiret ve sâire has isimlerinin okunmasını ve bilhassa yer isimlerinin mahallini tesbit etmek hayli güç bir meseledir. Bu eserin indeksi vasıtasıyla daha ziyade, Bosna, Hersek ve Karadağ ile Adana, Maraş ve Haleb civarındaki bir çok köylerin ve aşiretlerin bulunduğu mahalleri tâyin etmek imkânına sahip oluyoruz.

Metin itibarile, tarihimizin 1863, 1864 ve 1865 yıllarına âit belirli bâzı meselelerini etraflı şekile aydınlatan bu eser, indeksiyle birlikte, 19. asrın tarihine uğraşanlar için önemli bir boşluğu doldurmakta ve memleketimizin sosyal meseleleriyle meşgul bulunanlar için de ayrıca büyük bir değer taşımaktadır.

M. Münir Aktepe

Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, *Destârî Salih Tarihi* (Patrona Halil Ayaklanması hakkında bir kaynak), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayımları No. 117, Ankara 1962:

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden Dr. Bekir Sıtkı Baykal «*Destârî Salih Tarihi*» adı ile bir eser yayımlamış bulunuyor. 1932 senesinde intişar eden, 138 sahife tutarındaki bu kitabın, esas itibarile iki kısımdan teşekkül etmektedir. 71 sahifelik birinci kısım arap harfleri ile dizilmiş olup, Destârî Salih Efendi'nin 1730 senesi Patrona Halil vakayisine dâir yazdığı tarihçenin metnidir. Yeni harfler ile dizilmiş 48 sahifelik diğer kısım, aynı metnin tekrarından ibarettir; ancak bunların dışında, nâşire mahsus olan üç sahifelik bir önsöz ve altı sahifelik giriş kısmı ile üç sahifelik indeks mütaakip, tek sahife halinde yanlış ve doğru cedveli mevcuttur. Aranılan bahislerin kolayca bulunmasını sağlamak üzere bir muhteva fihristi yapmağa her nedense lüzum görülmemiştir.

Sayın nâşir, önsözünde, Destârî Salih Efendi tarihinden, evvela 1948 yılında Türk Tarih Kurumu'nun IV. kongresinde bahsettiğini ve ozaman bu eseri neşre hazırladığını; 1953-1954 öğretim yılında Patrona Halil isyanı konusunda, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde «Colloquium yaptığını» söyledikten sonra bir paragrafında da «gerçi bu arada Doç. Dr. Münir Aktepe 1956 da yayınladığı Patrona Halil ayaklanması adlı kitabında Destârî Salih Efendi'nin eserinden faydalanmıştır. Fakat yazar kitabında *Destârî Tarihi* hakkında yeter derecede sayılabilecek tahlili bilgi vermiş değildir» diyor.

Doç. Dr. Münir Aktepe'nin «*Patrona İsyani 1730*» adını taşıyan eseri, bu devrin kaynaklarını teker teker tahlil mahiyetinde olmayıp, doğrudan doğruya 1730 isyanının sebeplerini ve mâhiyetini etraflı şekilde anlatan bir kitaptır ve 1956 da değil, 1958 de neşredilen bu eser, Münir Aktepe'nin 1953 de geçirdi-

ği doçentlik imtihanının habilitation tezidir. Sayın Profesör Baykal bu imtihanın jürisine dahil bulunduğundan, aynı senenin Mayıs ayından itibaren Aktepe'nin bu konu üzerindeki tezine de usûlen sâhib bulunuyordu.

Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, bilâhire bu önsöz de, Destârî Salih Efendi ile Salâh-eddin Selâhi'nin kimliklerinden, eserin yazılış şekline, İstanbul Millet Kütüphanesi Reşid Efendi ve Ali Emiri Efendi kısımlarında bulunan iki nüshasının hususiyetlerinden bahs ile devrin diğer kaynaklarına nazaran, tarih bakımından önemini ve edebî kıymetini izaha çalışmıştır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde, 21 Aralık 1953 tarihinde tertiplenen Colloquiumun özeti bulunduğu belirtilen «1730 Patrona Halil ayaklanması üzerinde düşünceler» başlıklı altı sahifelik kısım da ise, sayın nâşir, bu isyanın sebepleri üzerinde şimdiye kadar yeter derecede durulmadığını ve umûmiyetle Damad İbrahim Paşa'nın sefahati ile İran sınırı boylarındaki askerin uğradığı muvaffakiyetsizliklere hamledilen vak'anın, iyice incelenecek olursa, ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan, çok daha derin bir takım sebepleri bulunduğu görüleceğini söylüyor. Bilâhire sırasile savaş ve saray masraflarının çokluğundan, başarısız savaşlar dolayısıyla ganimet malı girmiyen Devlet hazinesinin boşaldığından, bir tedbir olarak İbrahim Paşa'nın sadareti devrinde paranın ayarının düşürülmesinden, fakat bu durumun, piyasada memnuniyetsizlik uyanırdığı için tatbik edilemediğinden, malî yönden zulüm derecesine varan hükümet baskısı altında, köylülerin şehirlere ve bilhassa İstanbul'a gelmesi ile hükümet merkezinde memnuniyetsizliklerin arttığından bahsediyor. Sayın Profesör Baykal bu hususta bilgi vermeğe devamlı

hükümetin tasarruf tedbirlerine de baş vurarak, memur ve asker maaşlarından bir hayli kısıntı yaptığını, fakat bu paraları eğlence yerlerinin tanzimine sarf ettiği için halkın gözüne battığını ve böylece İstanbul'da gayr-i memnunar zümresinin daha da çoğaldığını belirli şekilde ifade ediyor.

Hulâsa 1730 Patrona Halil ayaklanmasının, malî ve iktisadî meselelerden mütevellid sebeplerini üç nokta etrafında toplayan Sayın Profesör Baykal, daha sonra bu işyana âmil olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa devri sefahetine, Osmanlı-İran münasebetlerine ve nihayet İbrahim Paşa'nın, tâbir câiz ise bir akbalar saltanatı kurmuş olması hususuna kısaca temas ediyor ki, bütün bu bahislerde ileri sürdüğü mülâhazalar «Patrona Halil İsyanı» adlı tezde tafsilâtli olarak anlatılanlar ile mes'ud bir mutabakat halindedir.

Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, bahis konusu eserin esasını teşkil eden metin kısmı doğru'dan doğruya Patrona Halil ayaklanmasına âid bulunduğu için burada vak'anın tafsilâtına girişmemiş, ancak bu husus: 1. âsilerin kararsızlığı, 2. bunların maddî ve manevî bakımdan kuvvetlenmesi 3. bir kaç ay müddetle saraya ve devlet idaresine hâkim olmaları gibi esaslar etrafında, bir kaç satırlık malûmatla özetlemiştir.

Destârî Salih Tarihi'ne âit esas yani bu eserin metin kısmına gelince, bugün tarihimizin cidden önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Çünkü 1730 senesi vekayii, malûm olduğu vechile ne daha önceki vak'anüvis Küçük Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi tarafından, ne de daha sonra vakayii zabta memur Sâmî ve Şâkir beyler tarafından zamanında kâleme alınmıştır. Garib bir tesa'düf eseri olarak, Başbakanlık Arşivi'nde mevcut 1730 senesine âit *Mühimme def-*

terleri'nde de, bu olayların cereyan ettiği aylara mahsus kısımların kayıtları yoktur. *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda ki 1143 (1730) senesinin vekayii'ne âit yazılar ise, bu konu ile alakalı değildir. Bu itibarla, XVIII. yüzyıl Türkiye tarihini, oldukça meçhûl kalan bir safhasını aydınlatan *Destârî Salih Efendi*'ye âit müsvedelerin Selâhi Efendi tarafından toplanarak, bir eser haline getirilmesi ve bu eserin iki nüshası itina ile karşılaştırılarak neşri, bu saha ile meşgul bulunanların şükranla karşıladığı büyük bir kazanç olmuştur.

M. Münir Aktepe-

R. B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast* (Güney Arabistan sahili açıklarında Portekizliler). *Hadrami Chronicles with Yemen and European Accounts Dutch Pirates off Mocha in the 17th Century* (Hadrami tarihleri ile birlikte XVII. yüzyılda Mocha açıklarındaki Felemenk korsanları hakkında Yemen ve Avrupa kayıtları), Oxford: University Press, London 1963, X+238. 14 fotoğraf, 2 şekil, 2 harita.

Doğu ticareti için Osmanlı türkleri ile Portekizliler arasında cereyan eden mücadelenin safhaları ve cereyan şekli, XVI. yüzyıl tarihinin en ilgi çekici konularından birini teşkil eder. Bu, yalnız iki devletin iktisadî menfaat ve siyasi üstünlüğü bakımından değil, mücadele sahasını teşkil eden memleketlerin tarihi bakımından da önemlidir. Şimdiye kadar bu mes'eleler hakkında araştırma ve yayımlar, onların müphemliğini izale edecek mahiyette olmadıkları için, bir çok hususlar bilinmeden boşluklar halinde bırakılmıştı. Zira, bu hususta yapılan çalışmalar daha ziyade Batı yayımlarına dayanmakta idi; bu hususta bazı yerli arap eserleri ol-

makla beraber, bu mes'eleye ıskı tutacak nitelikte olmadıkları için, buna dayanarak verilen hüküm daima tek taraflı olmağa mahkûm bulunmuştur. Bu konu üzerinde çalışanlar zengin Türk kaynaklarını, özellikle Arşiv kaynaklarında ihmal etmişlerdir. Halbuki bu hususta bazı yayınlar yapılmıştır (1). Güney Arabistan sahillerindeki Aden, Şihr, Mukalla gibi ticaret şehirleri ve buralarda hüküm süren hanedanlar hakkında yazılmış tarihlerin gün ışığına çıkarılması, yukarıda ifade edilen mes'elelerin aydınlatılması bakımından büyük bir adım teşkil edecektir. Bu hususta gerçik araştırmalar çalışmış bazı Tarihler yayınlanmıştır. Bu hususta Oscar Löfgren'in⁽²⁾ mesaisine işaret etmek lâzımdır. Bu, daha başka eserlerin bulunabileceği kanısında uyandırmıştır. Ancak Oscar Löfgren tarafından yayınlanan eserlerin XVI. yüzyıl başlarına ait olduğu da belirtilmelidir. Halbuki bu devreyi takip eden yıllar Osmanlı-Portekiz mücadelesinin en ateşli mücadele devresini teşkil etmekte ve Aden, Şihr, Mukalla ve diğer yerlerdeki arap devletçiklerinin durumları da ilgi çeken bir mahiyet arz etmektedir. Zira bahis konusu mücadelenin sahnelerinden birini bu yerler teşkil etmiştir. Yıllarca Hadramut kütüphanelerinde çalışan ve bu çalışmanın sonuçlarını evvelce birer yazı halinde yayınlamış olan R. B. Serjeant⁽³⁾, eserlerden bu devre ait olan orijinal tarihi eserleri ele alarak onları İngiliz-

ceye çevirmiş ve ilgili açıklamalar ile birlikte yayınlamıştır.

Üzerinde çalışılmış olan eserler Bâ Fakih Eş-Şihrînin 1495-1592 (901-1000) yılları arasında alan Tarih eş-Şihrî ile 1514 (920) yıllarına kadar olan vakaları anlatan *Târih-i Şenbal*'dir. 1498-1577 (904-984) yılları arasındaki Portekiz faaliyetleri hakkındaki kayıtlar kronolojik sıralanmış, ayrıca Sayvan'da bulunan mahiyeti tayin edilemeyen yazma tarihîten de istifade edilmiştir. Kızıl-deniz ve Hind okyanusu'nda Portekizlilerden evvelki iktisadî-siyasi durum, ve Portekizliler devrinde Hind okyanusunda cereyan eden siyasi durumu özetleyen giriş (s. 1-21) ve Güney-batı Arabistan'ın tarihi ve iktisadî tavsifi (s. 22-40) kısmını takiben Portekiz faaliyetleri hakkındaki Hadrami tarihlerinden yapılmış olan kronolojik bir sıra takip eden tercüme gelmektedir (s. 41-111). Eserin diğer önemli bölümü XVII. yüzyılda Mocha açıklarında Felemenk korsanlarının faaliyeti hakkında olup, burada al-Carmûzî ve çağdaş avrupa yazarlarının eserlerinden toplanmış bilgiler sıralanmaktadır (s. 112-129). Carmûzî XVII. yüzyılda yetişmiş bir yazar olup Mocha limanının idaresini deruhde ettiği için, cereyan eden bir çok vakanın bizzat şahidi olmuştur. Bu yazarın eseri hakkında ileride mufassal bir tetkik yapmayı vaad R. B. Serjeant, eserin konusu ile ilgili pasajları İngilizceye çevirerek okuyucuya istifade imkânı sağ-

¹ Meselâ bk. Fevzi Kurd oğlu, *Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları, ve Belgrad muhasarası* Belleten, sayı 13 (1950), s. 53-87; Halil İnalçık, *Bursa, I, XV. asır sanayi ve Ticaret tarihine dair vesikalar*, Belleten, sayı 93 (1950), s. 45-95.

² Ibn al-Mucâvir, *Târîh al-Mus-tabsir*, Leiden 1951 (1), 1954 (2); Ibn

Mehreme, *Târîh-ı sagrı Aden*, Leiden 1936-50, 2 cilt.

³ *Materials for south Arabian History*, BSOAS, XIII (London, 1950), s. 281-307, 581-601; *Historians and Historiography of Hadramawt*, BSOAS, c. XXV (London 1952), s. 239-261.

nını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Carmûzî'nin kayıtlarını bir bakıma tamam-

İsyan İngiliz ve Felemenk resmi kayıtları ile John Dutton, Thévenot, Manucci gibi yazarların eserlerinden de bu fasıl ile ilgili pasajlar verilmiştir. Ayrıca ek olarak: Aden'den gelen bir Türk topu (s. 130-131), arapça gemicilik terimleri (s. 132-137), XVI. yüz yıl ve sonra Güney Arabistan'da para ve para basma (s. 138-154), Tarih ve efsanede Badr bu Tuvarık ve Mahra (s. 155-156), Sokotra (s. 157-159), Cidde'de Memlük tahkimâtı (s. 160-162), Maskat'daki Merani kalesinde bulunan Portekiz kitâbeleri (s. 163-166) bulunmaktadır. Eser, bütün bu malzeme ile ilgili lüzumlu açıklamaları ihtiva eden notlar (s. 167-183), yabancı kelimeler sözlüğü (s. 185-198) genel indeks (s. 199-213), şahıs adları (214-227) ve yer adları indeks (s. 228-233) ile sona ermektedir.

Eserin bizim için ne kadar kıymet ifâde ettiğini söylemeğe hacet yoktur. R. B. Serjeant bu tarih eserlerindeki kayıtları yalnız İngilizceye çevirmekle kalmamış, metne ait müphem kalmış olan hususları açıklamak için büyük mesai sarfetmiştir. Bize bir kaynak eseri kazandırmış olan yazarı bu titiz çalışmasından dolayı tebrik etmekten kendimizi alamıyoruz. Bu eserden öğrendiğimize göre Yemen'deki Türk idarecileri Güney Arabistan sahillerinde Osmanlı hakimiyetini tesis etmek için, bu hususta bilgi veren Osmanlı tarihlerinin kaydettiklerinden çok daha büyük bir faaliyet göstermişlerdir.

Ancak tercüme eklenen bazı açıklamalar hakkında itirazda bulunmaktan da kendimizi alamıyoruz. Meselâ Aden'den gelen 937 (1530-31) tarihli topun (s. 131), Hadım Süleyman Paşa'nın birinci Mısır vâililiği sırasında yapmayı tasarladığı, fakat İrakeyn seferi hazırlıkları dolayısıyla ile akamete uğrayan sefer hazırlıkları ile ilgili olması lâzım gelir. Zira 1538 de vuku bulan Hind seferi dönüşi aynı

tarihte dökülmüş olan toplardan bazıları Güceret kuvvetlerine terkedilmiştir (5). Piri Reis'in idam edildiği tarih (s. 108, not 4) Osmanlı tarihi ile uğraşanlar tarafından da kati olarak tespit edilmiş değildir. Her halde 931 (1554) tarihini doğru olarak kabul etmek icab eder (6). 984 (1576/7) de Şihr limanına gelen küçük bir Türk filosunun kumandanı Sinan hakkında açıklama yaparken metinde doğru olduğu halde, (s. 110) onun tamamen ayrı bir şahıs olan Ali bey ile karıştırıldığı görülmektedir (s. 180). Oysaki Sinan reis Osmanlı resmi vesikalarında bulunmakta olup, bu vesikalardaki bilgiye göre 1577 de vuku bulan bir deniz savaşında portekizlileri mağlûb etmiştir (7). Stripling (8) Kutbettin Mekki'den naklen bu zattan bahsetmektedir. Fakat onun bir deniz kumandanı olduğunu o da farkedememiştir. Adı geçen Ali bey'e gelince, 1580 yılından sonra denizcilik sahnesine çıkmıştır; bu zat Yemen vâlisi Hasan Paşa'nın zamanında küçük filosu ile Portekiz ticaretine büyük darbeler indirmiştir (9).

Tarih al-Şihr de (s. 110) Sumatra'daki Açe sultanlığının ticaret ve elçilik heyetleri ile ilgili kayıtlar bize Os-

⁵ Cengiz Orhonlu, XVI. asrın ilk yarısında Kızıl-deniz'de Osmanlılar *Tarih dergisi*, sayı 16 (1932), s. 13, ve not 61-63.

⁶ Âli, Künhül-abbâr Hamidiye Ktb, nu. 912, 304 b.

⁷ Başbakanlık Arşivi *Mühimme defteri*, nu. XXXI, s. 237, hüküm nu. 614.

⁸ *Ottoman Turks and the Arabs*, Urbana 1942, s. 100.

⁹ Selânikî, *Tarih*, İstanbul 1281, s. 100; *The voyage of John Hayghen Linschoten to the East Indies*, London 1885, II, s. 183-184 v. d.

manlı -Açe ticaretinin canlandırılması hususunda Osmanlı hükümetinin ciddi gayretlerini ortaya koymaktadır; bu konuda bazı türk arşiv vesikaları adı geçen tarih ile tam bir mutakabat halinde (10). Serjeant'ın tercüme ettiği Hadramut kronikleri, bize Yemen merkez olmak üzere güney mes'eleleri hakkında kıymetli bir eser bırakmış olan Kutbettin Mekki'nin (11) kaynakları hususunda da bazı fikirler ilham etmektedir.

¹⁰ Saffet, *Bir Osmanlı filusunun Sumatra seferi*, TOEM, I (1327), s. 603-609, 680; Aynı yazar, *Şark leventleri, Bahr-i Ahmer filusunun Sumatra seferi*, TOEM, II (1329), s. 1538-1540.

¹¹ *Berkü'l-Yemani fi fethi'l-Osmani*.

Cengiz Orhonlu

Carl Göllner, *Turcica, Die europätschen Türken drucke des XVI. Jahrhunderts* (Türkler hakkında XVI. yüzyılda Avrupa'da basılan eserler), I. Cilt (1501-1550), Bükreş-Berlin 1931, 464 sahife, 30 resim, 75.-DM.

Eser, Romanya'da Sibiu-Hermannstadt şehrinde Muzeul Brukenthal'in mütehassıslarından olan ve daha önceki yayınlarından (bak: C. Göllner, *Stampe contemporanee sull'espagnazione di Rodi, Bibliofilia*, Floransa 1941, sayı 53, s. 12-16; aynı yazar, *Die Haltung der öffentlichen Meinung zum Türkenbündnis Franz I. von Frankreich, Revue historique du sud-est européen*, XX, 1943, s. 208-227; aynı yazar, *Die Auflagen des «Tractatus de ritu et moribus Turcorum»*, 1944; aynı yazar, *Der ungenannte Mühlbächer*, Hermannstadt 1944) XVI. yüzyıla ait türklerle ilgili batı kaynakları üzerinde uzun zamandan beri çalıştığı anlaşılan Romanya'lı kütüphaneci

Carl Göllner'in bu sahadaki tetkiklerinin ve emeklerinin mahsulüdür, *Turcica* adını taşıyacak ve Avrupa'da XVI. y. y. da türklerle dair tekml basılmış eserlerin bibliyografyasını kapsayacak bir kitabın elimizdeki bu ilk cildi önsözü (almanca 5-10, romencesi 11-15), bibliyografik malûmatı, bununla ilgili açıklamaları ve notları (19-120), tanıtılan neşriyatın yazar adlarına göre (423-434), anonim olanlarının isimlerine göre (437-447) yapılmış listelerini, eserlerin buldukları kütüphanelerin yine alfabetik listesini (451-453), yapılan kısaltmalara ait açıklamayı (457-459), kitapta yer verilen resimlerin bir listesini (461) ihtiva etmektedir.

Önsöz belirtildiği gibi, orta çağ sonunda Avrupada dünyayı çevreleyen büyük denizleri karış karış dolaşan ispanyol ve portekizli denizcilerin cesur seyahatlerine ait haberlerin, Batı ve Orta Avrupa'da hümanistlerle reformatörlerin karşılıklı fikir mücadelelerini aksettiren çeşitli yayınların yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa batıda ve denizlerde gelişmesiyle ilgili olarak türkler hakkında da pekçok irili ufaklı haberler neşrolunmaktaydı. Bu meyanda fantezi ile karışık olarak, doğunun sırlarına ait bilgi veren yayınlar pek revaçta idi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Balkanları da aşarak Avrupa içlerine kadar uzanan türk istilâsı, bunların Avrupa'daki tesirleri bu ragbeti daha da arttırmıştı. O kadar ki, XVI. y. y. da Avrupa'da türklerle dair malûmat veren neşriyat dinî metinlerden, yunan ve lâtin klâsiklerinden daha fazla okuyucu kitlesi bulmakta, tâbirlerine daha fazla kazanç sağlamaktaydı. İngiltere'de dahi hakkında en fazla yayın yapılan millet, fransızlar ve hollandalılardan sonra türklerdi (bak. M. A. Shaaber, *Some Fore-runners of the Newspaper in England*,

1476-1622, University of Pennsylvania Press, 1929, s. 181'den naklen Berna Moran, *Türklerle ilgili ingilizce yayınlar bibliyografyası, Onbeşinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar*, İstanbul 1964 s. 1-2). Türklerle dair neşriyat ne lisan ayrılığı, ne de siyasi hudut tanıyordu. Bu sahadaki almanca risaleler ve gazeteler İtalya'da mahalli dile tercüme ediliyor, orada basılan eserler ise önce Fransa'ya, daha sonra da Almanya'ya intikal ediyordu. Meselâ, Türkiye'deki on üç yıllık esaretten sonra bir fransiskan papazının gemisiyle kaçarak Hollanda'ya gelen Bartholomej Georgijevic'in Osmanlı imparatorluğu hakkında kaleme aldığı yazılar lâtîn, alman, fransız, hollandalı ve leh dillerinde basılmıştı (bak. s. 410 vd.). Kezâ Mohaç muharebesinden bahs eden *Deutsche Neue Zeitungen* nüshaları İtalya'da, Fransa'da ve Hollanda'da halk lisanına tercüme olunmuştu. Bu gazete ekseriya birkaç gün içerisinde aynı şehirde muhtelif tâbiler tarafından yeniden basılıyor, risalelerin veya kitapların alâka toplaması, baskı sayısının ve satışının arttırılması için de birinci sayfeleri gravürlerle süsleniyordu. Zaman kazanmak ve masrafları azaltmak için bir kitapta yer alan gravürler başka neşirlerde de aynen kopye ediliyordu. C. Göller'in, bunları tebarüz ettirdikten sonra, kitabında bahis konusu 1501-1550 seneleri arasında basılmış muhtelif büyüklükte 901 eser adı derlediğini söylersek bu ilginin ne kadar geniş olduğu daha kolay anlaşılabilir, zannederiz. Bununla beraber, bu 901 yayından bir çoğunu aynı eserin muhtelif dillerdeki tercüme veya aynı risalenin mükerrer neşirleri teşkil ettiğini de ilâve etmek lâzımdır.

Bilindiği gibi, Avrupa'da Türklerle ait neşriyatın ilk bibliyografyasını J. von Hammer yapmış, *Verzeichniss der in*

Europa ausser Konstantinopel erschienenen, die osmanische Geschichte betreffenden Werke adı altında Viyana'da *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* mecmuasının XIV-XVIII. sayılarında neşretmiştir. Daha sonra bu liste, yine aynı yazarın *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pest 1827-1835, adlı meşhur eserinin X. cildinde yayınlanmıştır. Bu derlemenin zamanının şartlarına göre, hayrete şayan çok muazzam bir çalışma mahsulü olduğuna işaret eden C. Göllner (s. 9) Hammer'in bazı hatalarına temas etmekte, Hammer'in bibliyografyasından faydalanan K. M. Kortbony (*Ungarische betreffende deutsche Erstling-Drucke, 1454-1600*, Budapeşte 1880)'nin ve Karl Schmit *Bibliographie zur Geschichte des österreichischen Kaiserstaates*'in oradaki malûmattan hiç bir tenkide tâbi tutmadan faydalandıklarını ve önceki yanlışların yayılmasına vesile olduklarını belirtmektedir.

Ayrıca Türkiye'den ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bahs eden batı yayınlarına da yer verilmiş olan bazı bibliyografik eserlerin mevcudiyeti malûmdur (bunun için bak: J. K. Birge, *A Guide to Turkish Area Study*, Washington 1949, s. 4 vd.).

C. Göllner, mümkün olduğu kadar hatadan kaçınmak için, bu bibliyografyaya kütüphanelerde şahsen tesbit ettiği ve gördüğü basılı eserlerle bizzat görmediği, fakat mevcudiyetleri şüphe götürmeyenleri ithal etmiştir. Bu eserlerden bir kısmı tek nüsha olup içerinde İkinci Dünya Savaşı esnasında yanmalar da olmuştur, 49 ve 96 numaralı risaleler gibi (bak. s. 44 ve 68). Bu sebepten, bu bibliyografyanın bazı bahtsız basılı eserler için de ilk ve son tanıtma olduğunu tebarüz ettiren C. Göllner, kendisinin de gözünden kaçmış neşriyat bulunabileceğini kabulle onlardan buldukları

kütüphaneler veya kitap meraklıları tarafından haberdar edilmesi temennisinde bulunmak tevazuunu da göstermiştir.

C. Göllner bu bibliyografyada yer verdiği ve birisi New York'ta Piermont Morgan Library'de, diğerleri Avrupa'nın 63 şehrindeki 76 muhtelif kütüphanede bulunan 901 yayını tarih sırasına göre düzenleyerek tanıtmakta, her birinin hangi kütüphanede bulunduğunu, oradaki numaralarını varak veya sahife miktarlarını, ölçülerini, muhtevalarını, belirtmekte, yazarları veya mütercimleri hakkında ayrıca bilgi verdikten sonra bahis konusu eserlerin müteakip neşirleri, bu eserler hakkında yapılmış araştırmaları notlarında zikretmektedir.

Avrupa'da 1501-1550 tarihleri arasında Türkler ile ilgili yayınlardan çoğunu birkaç varaklık küçük risaleler teşkil etmekle beraber, bunlar arasında birer varaklıkları olduğu gibi (bak. 18 ve 121 numaralı baskılar gibi), büyük eserler de vardır (bak. 883. nolu eser gibi: Giovanantonio Menavino, *Trattato de costumi et vita de Turchi*, Firenze 1548).

Muhtevaları bakımından bu elli senelik devreye rastlayan neşriyatı birkaç kısımda mütalâa etmek gerekir:

I—Osmanlı İmparatorluğu ve türkler hakkındaki umumî mahiyetteki eserler. Bunlar arasında, başlangıcından itibaren müverrihinin zamanına kadar türklerin hristiyanlarla yaptıkları harplerden bahs eden, Guillaume Caoursin'in *Historia Von Rhodis*'inden alınmış gravürlerle bezenmiş bir tarihçe (Johannes Adelphus, *Die Türkisch Chronica*, Strassburg 1513); Türklerin menşelerinden, osmanlı padişahlarının sırası ve saltanat yıllarından, Türk ordusunun mükemmel disiplininden övgüyle bahs eden bir eser (Paolo Giovio, *Commentario de le cose de' Turchi*, Roma 1531); 1438'de Erdel'de

de Mühlbach'ın muhasarası esnasında türklerle esir düşen, yirmi iki sene Türkiye'de kaldıktan sonra 1475-1481 seneleri arasında Roma'da türklerin tarihi, inanışları ve âdetleri hakkında *Tractatus de ritu et moribus Turcorum* (bu eserin sonunda Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrine ait, fakat gotik harflerle yazılarak lâtince tercümesi de verilmiş türkçe bir şiir vardır, bak: Karl Foy, *Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern, Zugleich ein Beitrag zur altosmanischen Litteratur, Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, IV, 1901, s. 230-277, V, 1902, s. 233-293) adlı bir kitap yazan, lâtince lâkabıyla maruf -esas adı malûm değildir- Captivus Septemcastrensis'in bu eserinin XVI. y. yılda değişik isimler altındaki yeni baskıları veya tercümelemeleri (*Contenta Ricoldi...*, Parisii 1509; *Libellus de ritu et moribus Turcorum*, Wittembergae, Norinbergae 1530 gibi) ve daha bir yığın mühim eserler, bunların muhtelif dillere tercümelemeleri, baskıları bulunmaktadır.

II—XV. ve XVI. y. y. larda türklerin askeri harekâtı ile ilgili ilk elden malûmat veren eserler. 1480 senesi ilkbaharında Mesih Paşa'nın Rodos'u muhasarası sırasında orada bulunarak savaşa katılan fransız şövalyelerinden Guillaume Caoursin'in yukarıda da zikr edilen eseri (*Obsidionis Rhodie urbis descriptio*, Ulm 1495'nun almanca tercümesi: *Historia Von Rhodis*, Strassburg 1513), yine 1522'de Rodos fethi esnasında adada bulunan iki görgü şahidinin bu hadiseden bahs eden eserleri (Thomas Guishard, *Oratio Habita*, Roma 1523; Jacques Fontaine, *De Bello Rhodio*, Roma 1524), 1514'de Çaldıran savaşı sırasında yazılmış bir mektup (Enrico Peña, *De gestis Sophi cōtra turcas*, 1514), Mohaç savaşına ve birinci Viyana kuşatmasına dair bir sürü neşriyat ve emsali gibi.

III—Türklere karşı haçlı seferleri tertiplenmesi için papaların, kralların ve çeşitli zevatın çağrıları (No. 1, 83, 86 gibi), kezâ türklere, yani Osmanlı İmparatorluğu'na karşı girişilecek bir haçlı seferinde doğuda da Safevilerin yardımını temin için girişilen teşebbüsler. (meselâ, Enrico Peña'nın mektubu ve 1523 de basılmış anonim bir risâle, No. 197 gibi).

IV—Osmanlı ordusunun disiplinini, Türklerin idaresindeki ülkelerdeki asayişini, türklere vicdan hürriyetine verdikleri önemi belirterek türklere öven buna karşılık hristiyan âlemi türklere karşı haçlı seferine tahrik ederek halktan para toplamağa çalışan katolik kilisesine itimatlılığını açıkça izhar eden, kiliseyi soygunculukla itham eden, türk istilâsını Avrupa'da ahlâksızlığın, bilhassa şövalyelerin ve asil sınıfın ahlâkî inibitâtının neticesi ve Allah'ın bir cezalandırması şeklinde tefsir eden, halkın fakirliğini açıkça ifade eden yayımlar (Ulrich Hutten, *Ad Principes Germaniae ut bellum Turcis invehant. Exhortatoria*, Augustae Vindelicorum 1518 ve anonim «*Auszug aines Brieffs wie atner so in der Türckey wonhaj)t seinem Freund... geschriben*, 1526» gibi).

V—Diğer, çeşitli mevzulardaki yayımlar, Sultan Bayezid II'nin Fransa kralı Louis XII'ye bir mektubu (No. 7), 14 Eylül 1509'daki İstanbul zelzelesi (No. 38), Kur'an-ı Kerim'in ilk lâtince tercümesi -Theodor Bibliander'in- (No. 792) gibi.

Verdiğimiz bu kısa özetten C. Göllner'in bu bibliyografyasının Osmanlı tarihi ile uğraşanlar tarafından ne büyük bir ilgi ve şükranla karşılanacağı kolayca tahmin edilebilir. Bu itibarla bu eserinden dolayı kendisine teşekkür bir borçtur. Lâkin biz burada onun önsöz (s. 5) de ifade ettiği bir iki hususa temas etmekten kendimizi alamıyoruz. O, «türk

idaresi, Karl Marx'ın da ifade ettiği gibi, yağmaya, soygunculuğa, boyunduruk altına almağa ve tazyike müstenit feodal bir askerî rejimdir», demekte, Osmanlı hakimiyetinin balkan milletlerinin ve Romanların iktisadî ve kültürel inkişafılarını durdurduğunu yazmaktadır. Bu kanaatin, zamanımızda komünist idare altındaki Balkan memleketlerinde -muh-temelen- böyle bir fikri yaymağa hakim sınıf tarafından zorlanan genç ve acemi tarihçilerden mülhem olduğuna şüphe yoktur. Zira C. Göllner'in tetkik ettiği malzeme arasında o zamanki türk idaresini öven ve Avrupa'nın içerisinde bulunduğu sosyal ve iktisadî yoksunluğu belirten yayımlar pek çoktur. Hakikatlerden değil de Karl Marx'tan mülhem bu kabil saçma fikirlere ve nazariyelere *Tarih Dergisi*'nin elimizdeki sayısında yer alan bir makale (M. Tayyib Gökbilgin, *İki bulgar tarihçisinin iddiaları ile ilgili mülâhazalar*, *Tarih Dergisi*, XIV, 1964, s. 15 vd) kâfi cevap teşkil edeceği için bu hususa tekrar temas etmek istemiyoruz. Zaten C. Göllner'in bibliyografik sahada geniş bilgisi ve gerçekten övünmeğe değer sabırlı, derin çalışmaları olmakla beraber, Osmanlı Tarihi kültürünün pek de fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Meselâ 1522 senesinde Osmanlı türklere zapt ettikleri ada Kıbrıs değil, Rodos'tur (bak. s. 7 ve 13).

Son verirken böyle mükemmel bir eserin sırf komünist rejime uymak veya onun erkânına hoş görünmek için komik nazariyelerle nasıl berbat edildiğini bilhassa belirtmek, bunu ibretle anmak isteriz.

Nejat Göğünç